

A DUALISTA KORSZAK KÖZOKTATÁSÜGYÉVEL FOGLALKOZÓ HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE ÉS A TOVÁBBI KUTATÓMUNKA FELADATAI

A Somogy megyei népoktatás történetének kutatása során alkalmazott regionális összehasonlító vizsgálatok a népoktatás – és általában a művelődési viszonyok – fejlődésének lokálisan eltérő sajátosságaira hívták fel a figyelmet. A 18. század végi történetstatistikai adatok, *Benda Kálmán*, *Kanyar József* és *Vörös Károly* összehasonlító elemzései meggyőzően bizonyították az iskoláztatás elterjedésének sajátos, a gazdaságföldrajzi tényezők és a gazdaságtörténeti fejlődés által közvetlenül is meghatározott irányát: egyrészt a Dunántúlnak az országos átlaghoz viszonyítottan szembetűnő fejlettségét, másrészt e nagy tájon belüli szembeszökő eltéréseket.¹ Ennek a *Katus László* által plasztikusan dunántúli „kulturlejtőként” jellemzett állapotnak a továbbélését bizonyíthattuk a kiegyezést megelőző évek dunántúli helyzetképének a bemutatásakor: az iskoláztatás különböző mutatói és az alfabetizmus elterjedésének adatai az északnyugatdunántúli vármegyéktől, Mosontól és Soprontól kiindulva, az óramutató járásával meg egyező irányban a Duna mentén haladva, fokozatosan romlottak, hogy végül is a „lejtő” legalján Tolna és Baranya után Somogy és Zala zárják a sort. Igaz, a 19. századi adatok már arányosabb fejlődésről, bizonyos kiegyenlítődésről vallanak országosan és a Dunántúlon is, amit az áruterelés és a pénzgazdálkodás elterjedése, és az ennek nyomán bekövetkező társadalmi és életmódbeli változások, a hagyományokkal és a szokásokkal szembeforduló új művelődési igények magyaráznak.²

¹ *Benda Kálmán*: Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében. = Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. Szerk. Kanyar József. Kaposvár. (A továbbiakban: Somogy megye múltjából.) 8. köt. 1977. 123–133. l. – *Kanyar József*: Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében (1770–1789.) = uo. 1. köt. 1970. 55–92. l. – uő: A népiskola és a középfokú oktatás Dél-Dunántúlon a kései feudalizmus korában. (1770–1848) = A Dunántúl településtörténete. II. 1770–1848. A pécsi településtörténeti konferencia anyaga. 1976. Szerk. T. Mérey Klára. Pécs, 1977. 2. köt. 6–20. l. – *Vörös Károly*: A két Ratio Educationis és a népoktatás Magyarországon 1774–1868. = Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Schul- und Bildungswesen in pannonischen Raum bis 1918 mit besonderer Berücksichtigung des niedern Schulwesens. Eisenstadt, 1976. 219–232. l.

² *Katus László*: A Dunántúl gazdasági és társadalmi fejlődésének fő vonásai 1848–1867. = A Dunántúl településtörténete. III. 1848–1867. A székesfehérvári településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege. 1978. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1978/1979. 6–30. l. – *Kelemen Elemér*: A Dunántúl népoktatása az Eötvös-törvény előtti évtizedben. = uo. 215–220. l. + 3 t.

A kiegyezést követően aztán egyre kevésbé beszélhetünk általánosan jellemző regionális sajátosságokról, mint korábban. A dunántúli megyéknek az iskoláztatási adatokra (az iskolák, a tanítók száma, az iskolák költségvetési adatai, az iskolába járás aránya stb.) épülő különféle rangsorokból kideríthető helyzetváltozásai már nem vezethetők vissza a korábbi korszakokban kielégítő magyarázatot kínáló néhány tényezőre. Az új erőviszonyokat az egyes területeken eltérő módon lejátszódó gazdasági-társadalmi változások, a mezőgazdaság kapitalizálódásának, a paraszti életmódváltozásnak nagy társadalmi és emberi megrázkódtatásokkal járó előrehaladása, az iparosodás és a városiasodás újszerű dinamikája alakítják ki. A népoktatás eredményeiben és hatásában (de ugyanúgy pl. a középfokú oktatásban is) ekkor még kimutatható az előző évtizedek kulturális örökségének erőteljes hatása, ám nem egy esetben ettől merőben eltérő körülményekkel, váratlan változásokkal, időszakos vagy tartósnak bizonyuló fellendülésekkel és visszaesésekkel találkozhatunk. A legszembetűnőbb ez az ellentétes tendenciájú változás a Dél-Dunántúlon, Somogy, ill. Tolna és Zala megyék esetében.

Ezekre a jelenségekre csak a helyi (megyei) fejlődés körütekintő elemzése során kaphatunk magyarázatot. Somogy megye népoktatásának az 1860-as években (lényegében már a kiegyezés, ill. a népoktatási törvény előtt) kibontakozó, s a megyét számos összehasonlításban a dunántúli élmezőnybe emelő fejlődése, majd e fejlődés megtorpanása és tartós stagnálása az 1870-es évek derekától közvetlenül is jól magyarázható a nagybirtokos megye gazdasági és társadalmi életében lezajlott viharos változásokkal és e változások sajátos politikai következményeivel. Ennek eredményeképpen nemcsak a dinamikus fejlődő Tolnával vagy a lassan kibontakozó Baranyával, hanem – bizonyos összefüggésekben – a dunántúli mezőnytől korábban messze leszakadó Zalával szemben is jelentős hátrányba, némi túlzással valóságos „kultúrgödörbe” került.³

Itt és ezért tartom szükségesnek megjegyezni azt, hogy a dualista korszak közoktatásügyének a lokális és regionális helytörténeti kutatásokra épülő sajátos megközelítése – meggyőződésem szerint – szükségszerű és nagyon is aktuális folytatása, s egyben kiegészítése, kiteljesítése a korszakkal foglalkozó, alapozó jellegű marxista neveléstörténeti kutatómunkának, mindenekelőtt *Felkai* László és *Köte* Sándor munkásságának.⁴

A dualista korszak művelődés-, s ezen belül népoktatástörténetének a magyar történelem kézikönyveiben is tükröződő kimunkálatlansága egyrészt szemlélet- és módszerbeli problémákkal, így a dualista korszakra vonatkozó történeti, s főleg a művelődéstörténeti kutatások indokolatlan háttérbe szorulásával és a neveléstörténeti kutatások bizonyos egyoldalúságaival, másrészt az autentikus, a későbbi országos szintézist is megalapozó

³ *Kelemen* Elemér: Adatok a Somogy megyei népoktatás történetéhez (1871–1880.) = Somogy megye múltjából, 9. köt. 1978. 189–264. l. – Adatok a népoktatás Somogy megyei történetéhez. = uo. 11. köt. 1980. 321–355. l. – A Dunántúl népoktatásának néhány kérdése a dualizmus korában. Kézirat. 12. l. (A dunántúli településtörténeti konferencia síófoki tanácskozásán 1980. május 23-án elhangzott előadás. – Kiadás előtt.)

⁴ *Eötvös* József válogatott pedagógiai művei. Összeáll., szerk. és bev. *Felkai* László. Bp. 1957. – *Felkai* László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp. 1979. – és számos további tanulmánya. – *Köte* Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918.) Bp. 1975. – és más, e korszakkal foglalkozó tanulmányai.

helytörténeti kutatások elégtelenségével magyarázható.⁵ Ezért is fontos gondosan számbavenni minden érdemes feldolgozást.

A következőkben a bibliográfiai teljesség igénye nélkül utalunk a helytörténeti kutatás néhány jelentősebb eredményére. *Vörös Károly* budapesti és *Szecső Károly* Heves megyei kutatásai mellett elsősorban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem szellemi vonzaskörzetéből és a dunántúli régióból jelezhetünk számottevő eredményeket. Ez utóbbiak közül első helyen *Regős János* kutatásait említhetjük, aki a népoktatási törvény végrehajtásának Vas megyei gyakorlatát, számos szervezési és tartalmi kérdését vizsgálta tanulmányok egész sorában – példamutató alapossgal, gazdag levéltári forrásanyagra építve. Zala megyéből *Kotnyek István*nak a dualista korszakot is magába foglaló népoktatástörténeti dolgozata mellett *Degré Alajos* és *Simonffy Emil* módszertani szempontból is jelentős munkáját, a Zalaegerszegi Községi Elemi Népiskola történetét emelhetjük ki. *Sáry István*nak a népiskolai törvény győri bevezetésének feltételeit és körülményeit bemutató tanulmányai mellett végezetül a korszak Somogy megyei népoktatásügyét feltáró dolgozataimra szeretnék utalni.⁶ A vidéki levéltárakban folyó kutatómunka fontosságát külön is aláhúzza az a sajnálatos tény, hogy a VKM korszakunkra vonatkozó iratanyaga 1956-ban nagyrészt elpusztult.

Visszatérve a bevezetőben vázolt probléma értelmezéséhez: ennek – s egyáltalán, a dualista korszak közoktatásügyének – árnyaltabb történeti bemutatásához elengedhetetlen kutatási feladat a *népoktatási törvény, a dualizmuskori közoktatáspolitikai gyakorlati megvalósításának, helyi adaptációinak* körültekintő vizsgálata.

A népiskolai törvény perspektivikus célja „az új, egységes, az államtól irányított iskolarendszer megalapozása, a tanügyi igazgatás és szervezet, továbbá az iskolai oktató-nevelő munka számos kérdésének a megoldása, általában a polgári köznevelés kiépítése” volt.⁷ A törvény végrehajtásának egyik alapvető konfliktusát az országosan egységes

⁵ Magyarország története. 6. köt. 1849–1890. Főszerk. Kovács Endre. 1–2. köt. Bp. 1979. és 7. köt. 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. 1–2. köt. Bp. 1978.

⁶ *Vörös Károly*: A művelődés és a kulturális élet alakulása Budapesten (1873–1945.). = Tanulmányok Budapest múltjából. XX. Szerk. Nagy Lajos. Bp. 1974. 107–118. l. – *Szecső Károly*: A népoktatás helyzete Heves megyében az 1868-i népiskolai törvény életbeléptetésének időszakában. = Magyar Pedagógia, 1979/1–2. 139–147. l. – Az 1868-as népiskolai törvény életbeléptetésének Heves megyei történetéből. = Pedagógiai Szemle, 1979/3. 219–231. l. – *Regős János*: Adatok a népiskolai törvény 1868–1871 közötti történetéhez. = Magyar Pedagógia, 1971/1–2. 148–158. l. – Az elemi népoktatásügy Vas megyében. 1867–1890. Szombathely, 1966. 247. l., 7 t. – Az Eötvös-féle népoktatási törvény és az „új szellemű” iskolák szervezése. = Vasi Szemle, 1963. 2. köt. 29–46. l. – Miért nem sikerült létrehozni Vas megyében *Eötvös József* népnevelési egyletét? = Pedagógiai Szemle, 1962/7–8. 631–637. l. – és még több más, e témával foglalkozó tanulmány. – *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg, 1978. – *Degré Alajos*–*Simonffy Emil*: A Zalaegerszegi Községi Elemi Népiskola története. Zalaegerszeg, 1973. – *Sáry István*: Győr megye népiskolai viszonyai a közigazgatás tükrében. 1869–1873. = Arrabona (A Győri Múzeum évkönyve.) Győr, 1965. – Győr város közigazgatási hatóságának szerepe a népiskolai viszonyok rendezésében. = uo. 1964. – továbbá a szerzőnek a 3. sz. jegyzetben említett tanulmányai, valamint: A népoktatás Somogyban a kiegyezés előtti években. = Somogy megye múltjából, 3. köt. 1972. 137–168. és A népoktatás Somogyban a dualizmus kezdő éveiben. = uo. 4. köt. 1973. 205–232. l.

⁷ A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Szerk. *Ravasz János*. 3. kiad. Bp. 1968. 102. l.

közoktatási rendszer megteremtésének szándéka és a megvalósulás helyileg eltérő gazdasági, társadalmi és politikai előfeltételeinek állapota közötti ellentmondás jelentette. Példánknál maradvá: a népoktatás Somogy megyei fejlődésének irányát és határait – a kezdeti fellendülés után – a megye gazdasági életében bekövetkezett kedvezőtlen változás, az eltorzuló társadalmi szerkezet és az ezekben az években kialakuló, s a helyi uralkodó elit érdekeit képviselő és közvetítő közigazgatási szervezet tevékenysége együttesen szabta meg. Az alapvető érdek – a képzettebb munkaerő igénye és az uralkodó osztály ideológiai és politikai befolyásának erősítése – megkövetelte az iskoláztatás általánosabbá és rendszeresebbé tételét. A „kényszeriskoláztatás” árán is megvalósuló tömegoktatás anyagi terheit azonban bizonyíthatóan a dolgozó tömegekre hártották át. Ezek a körülmények eleve korlátok közé szorították a népoktatás fejlődését, és egy állandósuló fáziskésést idéztek elő.

Az így kialakuló magyarországi polgári köznevelési rendszer – a hazai fejlődés sajátosságaiból és ellentmondásaiból eredően, és szinte közigazgatási egységenként eltérő mértékben – számos feudális vonást őriz: az oktatás felekezetiességét, az iskolahálózat szétaprózottságát és az iskolák „kisiskola”-jellegét, a tanító kettős kiszolgáltatottságát és a tankötelezettség érvényesítésének társadalmi-anyagi korlátait. Somogy megye népoktatását 1873–74 után mindinkább ezek a sajátosságok határozták meg. Az *ettől eltérő megyei fejlődési modelleknek* (és szélsőséges ellenpéldaként: Budapest közoktatásának) hasonló módszerekkel történő bemutatása és későbbi összehasonlító vizsgálata bizonyára közelebb vinne bennünket a modern magyarországi közoktatásfejlődés alapvető összefüggéseinek és belső törvényszerűségeinek a feltárásához.

Fontos tanulságokkal járhatna az 1868-ban létrehozott, majd 1876-ban módosított *tanügyigazgatási szervezet felépítésének és működési mechanizmusának összehasonlító vizsgálata is*. Saját kutatásaim abban erősítenek, hogy a dualista állam közigazgatási rendszerébe beépülő helyi közigazgatási szervezet – Eötvös elgondolásaitól, egyensúlyelvétől eltérő módon – a lokális érdekek erőteljesebb képviselését jelentette, s végső fokon a helyi, nemegyszer provinciális érdekek függvényévé tette a népoktatás fejlődését.⁸ Hiányos ma még az első tanfelügyelők tevékenységének (egyáltalán Eötvös szélesebb munkatársi gárdájának) a bemutatása is, holott a hevesi, a zalai, a győri, a vasi, a zempléni, a somogyi vagy a legfrissebb hajdúsági adatok birtokában bátran állíthatjuk, hogy országnrészük volt a törvény végrehajtásában, s egyéni életútjuk alakulása is izgalmas illusztrációja lehet a korszak művelődéspolitikájának.⁹ Hasonlóképpen fontos lenne az 1869-ben megalakult, és a kezdeti harcok után többnyire elsorvasztott, majd 1876-ban meg is szüntetett *iskolai tanácsok* konkrét tevékenységének az ismerete, hiszen a legkritikusabb időszakban ezek jelentették a népoktatási törvény demokratizmusának jogi garanciáit. A szórványos adatokból is bizonyítható, rendkívül pozitív szerepük és

⁸ Kelemen Elemér: A népoktatási törvény és a népiskolai hatóságok. (Somogy megyei adatok a magyar polgári tanügyigazgatás történetéhez.) = Századok, 1979/3. 478–512. l.

⁹ Szecső Károly, Kotnyek István, Sárly István, Regős János és a szerző már említett tanulmányai mellett (6. sz. jegyzet) l. még: Kődöböcz József: Árvay József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. = Pedagógiai Szemle, 1980/4. 304–318. l. és Mervó Zoltánné: Adalékok Kiss József tanfelügyelő hajdúkerületi és Hajdú megyei működéséhez (1872–1891.) – Az MPT neveléstudományi szakosztályának 1980. november 10–11. felolvasó ülésén elhangzott előadás.

későbbi vesszőfutásuk minden bizonnyal összefügg az állami-vármegyei és az egyházi tanügyigazgatás (és egyáltalán: az állam és az egyház) viszonyának a népoktatás kérdésében bekövetkezett megromlásával, majd fokozatos rendeződésével.

Tanulságos lenne annak a szélesebb körű vizsgálata is, hogy a kezdeti konfliktusok, az iskolák „községesítése” körül kialakult és – a közismerten „pozitív” példák¹⁰ ellenére is – többnyire az egyházak győzelmével végződő helyi viszályok után milyen helyi eltérések mutathatók ki az *egyházak iskolafenntartó szerepének a továbbélésében, sőt megszilárdulásában*, ill. ennek megyénként jelentősen eltérő arányaiban.

A felekezeti iskoláknak a korszak végéig megmaradó igen magas aránya Somogy megyében pl. szorosan összefüggött a közoktatás pénzügyi feltételeinek szűkös voltával, az állami támogatás korlátozott lehetőségeivel, alig egy százalékos arányával. Ennek a helyzetnek a felülvizsgálatát és esetleges módosítását megyénkben különleges politikai szempontok, mint pl. a nemzetiségi kérdés vagy a munkáskérdés nem indokolták. Úgy vélem azonban, hogy az egyházakkal való együttműködés az alapvető gazdasági okokon túlmenően szükségképpen következett a magyar polgári állam liberális politikai konstrukciójából, amelynek az önkormányzatok és a központi hatalom sajátos egyensúlyára alapozott rendszerében elvileg is elképzelhetetlen lett volna az iskolaügy radikális államosítása. De szükségtelenné is tette azt az állam és az egyház kölcsönös közeledése, egyrészt az állam – és a hivatalos közoktatáspolitikai – igazodása a társadalom vallásos hagyományaihoz és igényeihez, másrészt a közös érdekek felismerésén alapuló, egyre engedékenyebb, békülékenyebb egyházi politika. Így a népoktatás – tegyük hozzá: felemás – polgári átalakulása ellenére is töretlen egyházi befolyás, a paraszti tömegek tudati állapotával, vallásos meggyőződésével összhangban – szilárd alapját jelentette a magyar polgári állam, de a helyi uralkodó elit céljainak is megfelelő ideológiai-világnézeti („vallás-erkölcsi”) nevelésnek – az iskolában és az iskolán kívül egyaránt. Végső soron ez a hazai valóság jelentette – a gondosan feltárandó helyi összetevők eredőjeképpen – az eötvösi népnevelési eszmék megvalósításának reális kereteit és korlátait.

Csak jelzésszerűen utalhatok azokra az összehangoltabb kutatásokat követelő adósságokra, amelyek a *tanítótság* társadalmi természetrajzának feltárásában írhatók rovásunkra. A legnagyobb tömegű, de a modern értelmiség társadalmi hierarchiájának legalsó lépcsőfokain elhelyezkedő tanítótság életéről, munkájáról, harcairól és megtörettetéseiről sokkal, de sokkal többet kellene tudnunk ahhoz, hogy a kultúra és a tömegek viszonyáról, a kultúraközvetítés hatásmechanizmusáról mára is érvényes, világos ismereteink legyenek. A köztudatban élő végletek – a hivatástudatból minden áldozatot vállaló „igazi” néptanítóról, a „lámpásról” és a korhely, mindenki által lekezelt kántortanítóról – a magyar értelmiség önismeretének is neuralgikus pontjai. Jó lenne többet tudni a „nemzet nap-számosának” iskolai és iskolán kívüli tevékenységéről, a felnőttek oktatásában, a községi könyvtárak, olvasókörök szervezésében és a népnevelési egyletekben végzett munkájukról. A népoktatási törvény tényleges hatását, a tanítók valóságos szerepét ugyanis csak ebben a tágabb összefüggésben lehet vizsgálni és megítélni.

¹⁰ Az *egri* népiskolákra vonatkozóan l. Eötvös József: Kultúra és nevelés. (Tanulmányok, cikkek, beszédek.) (Összegyűjt., szerk. bev. és jegyz. Mezei Márta.) Bp. 1976. 418–424. l. és *Szecske*: i. m. (Magyar Pedagógia, 1971.) – *Győr*: Sárly: i. m. – *Kaposvár*: Kelemen Elemér: Adatok a kaposvári községi elemi népiskola történetéhez. (1869–1871.) = Somogyi Honismereti Híradó. Kaposvár, 1873–1973. Centenárium kiadvány. 1974. 23–30. l.

Az 1868-ban létrehozott *elemi népiskola feladata* nem volt leszűkíthető tantervileg deklarált céljaira, hivatalos funkciójára. A népiskola elvont nevelési eszményeivel, a társadalmi gyakorlattól, főképpen a korabeli paraszti élettől idegen oktatási céljaival és ismeretanyagával, az iskolaadó, a tandíj, az iskolaszerek és a gyakori bírságok révén közvetlenül és – a munkaképes tankötelesekre az év nagy részében igényt formálva – közvetve is a dolgozókra hárított anyagi terheivel, a fenntartását és a tankötelezettség teljesítését egyre következetesebben biztosító hatósági kényszerrel nem válhatott a nép iskolájává. Csak akkor tudta elfogadtatni magát, ha az általa közvetített új műveltséget szervesen össze tudta kapcsolni az adott közösség hagyományos értékeivel és aktuális – felismert vagy felismertetett – érdekeivel, ha a befogadó társadalmi közeg és az új értékrendet közvetítő iskola között egészséges kölcsönhatás alakult ki. A feladataira találó néptanító tevékenysége ezért nem korlátozódhatott csak az iskolára, hanem kitágította az iskola falait, s az iskola rejtett funkcióinak felismerésével és kiteljesítésével tette azt – ahol, s ameddig tehette – valóságos társadalomformáló erővé. S ez, a tanító társadalmi és közéleti-politikai tevékenységének, szerepének a vizsgálata ugyancsak további kutatásokat igényel. Ennek nemzedékeken át hagyományozódó, alapvetően demokratikus tartalmára, amit származásuk, életkörülményeik egyaránt determináltak, ma még főképpen az 1918–19-es forradalmak idején tanúsított, s a forradalmak után könnyörtelenül számonkért magatartásukból következtethetünk.¹¹

További összetett vizsgálatokat követel az *elemi népiskola eredményeinek, tényleges hatásának a kimutatása* is. A népiskolai oktatás tartalmát végső fokon meghatározó állami tantervekkel neveléstörténeti szakirodalmunk behatóan foglalkozott.¹² A tantervek és a szakirodalom alapján pontosan rekonstruálhatóak az elemi népiskola célja, tananyaga, a tanítás elvei és módszerei is. Többé-kevésbé feldolgozott az egyes tantárgyak története, s ezek kapcsán többnyire szó esett a hivatalos állami tankönyvekről és a tanítók munkáját könnyítő segédkönyvekről is. További összehasonlító vizsgálatokat indokolna azonban az állami tantervek cél- és követelményrendszerének nyilvánvalóan eltérő értelmezése és érvényesítése az egyházi iskolák tanterveiben és tankönyveiben. Feltétlenül fontos kutatási feladat annak a vizsgálata is, hogy a gazdaság és a társadalom helyi és országos igényeinek bonyolult, sokszor ellentétes mechanizmusai hogyan hatottak az iskolai nevelés és oktatás tartalmára, színvonalára, s hogy az objektív körülmények mellett milyen szubjektív tényezők játszhattak szerepet az egyes iskolák művelődési hatásában, az egyes települések közötti különbségek kialakulásában. Az iskola és közvetlen környezeté-

¹¹ Felkai László: Tanítók helyzete az 1868. évi népoktatási törvény kibocsátása után. = Neveléstörténeti tanulmányok. Szerk. Kóte Sándor. Bp. 1970. 323–340. l. – Kelemen Elemér: A néptanítók helyzete közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában. = Pedagógiai Szemle, 1980/1. 47–57. l. – Szabolcs Ottó: A magyarországi modern pedagógusréteg kialakulása (1840–1914.). = uo. 1967/3. 263–276. l. és A pedagógusok élete az első világháború előtti félszázadban. = uo. 1968/9. 830–839. l.

¹² Regős János: Népiskolai tanterveink az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megjelenésétől 1905-ig. = Neveléstörténeti tanulmányok, 1970. 151–195. l. – Arató Ferenc: Adalék a magyar népiskolai tanterv történetéhez. (Az 1877. évi tanterv.) = Magyar Pedagógia, 1964/2. 248–255. l. – Az oktatás tartalma. = 100 [Száz] éves a kötelező népoktatás. (Tanulmányok.) Szerk. Arató Ferenc. Bp. 1968. 103–168. l. – A termelési ismeretek helye a kötelező oktatás programjában. = Neveléstörténeti tanulmányok, 1970. 229–291. l.

nek történet-szociológiai vizsgálata, a népoktatás tartalmának a paraszti gondolkodás- és életmódra, a népi kultúrára és a gazdálkodásra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásának a felderítése pedig már a néprajzi kutatások eredményeinek a felhasználására figyelmeztet és ösztönöz.

A dualista korszak, s különösképpen a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő évtizedek népoktatásának kutatása a magyar művelődés történetének hiánypótló feladata. Hiszen „ez az a talaj – olvashatjuk a magyar történeti kézikönyv 6. kötetében –, amelyből a századfordulótól a hazai kultúra minden eddigénél gazdagabb, korszerűbb és haladóbb periódusa ki fog bontakozni”.¹³ *A korszak hitelesebb, teljesebb nevelés- és művelődés-történeti szintéziséhez a lokális és a regionális helytörténeti kutatásoknak az eddigénél céltudatosabb és szervezettebb segítséget kell nyújtaniuk – a népoktatás tekintetében is.*

Aligha túlzás, ha ezzel kapcsolatban – a közismert szakmai érvek mellett – a téma kutatásában rejlő művelődéspolitikai időszerűsége és felelőssége is utalok. Meggyőződésem ugyanis, hogy mai, sok gonddal küszködő, jövőjét kereső köznevelési rendszerünk előtörténetének, a modern polgári közoktatás kialakulásának, fejlődési folyamatának, eredményeinek és ellentmondásainak – s nem utolsósorban: helyi sajátosságainak – a feltárása a történeti fejlődés folyamatjellegének, a történeti megközelítésmód szükségességének az érzékeltetésén túlmenően a jelenlegi gyakorlatot közvetlenül is befolyásoló objektív tényezőkre és fejlődési törvényszerűségekre hívhatja fel a figyelmet.

¹³ Magyarország története, VI/2. 1475. l.